УДК 81’ 255. 4

Тищенко О. В.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри технічного перекладу
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
E-mail: tiszczenkooleg@gmail.com

ЗАСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ДЕЯКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МЕТАФОР У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ОБРАЗУ (на матеріалі перекладів А. Ахматової, Л. Костенко, І. Драча, Д. Павличка, М. Влад та ін. польською мовою)

У пропонованій ро́звідці розглянуто перекладні трансформації різних типів (лексичні, граматичні, синтаксичні, трансметафоризацію, синонімічні заміни і под.) з огляду на зв’язок із тілесними, емоційними, густативними, експерієнціальними метафорами, лінгвокультуремами і ширше – із семіосферою художнього тексту. Об’єктом спостереження виступають поетичні переклади української поезії Л. Костенко, І. Драча, Д. Павличка, Б. Олійника, Р. Кудлика, М. Влад, П. Мовчана та ін. та російської поезії А. Ахматової польською мовою. Звертається увага на стратегії передачі етнокультурного змісту й семантичне наповнення окремих загальнолюдських концептів, фразем та онімів в оригіналі та перекладі.

Ключові слова: *перекладні трансформації, лінгвокультурема, концептуалізація, концептосфера, семіосфера, метафора.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Вже неодноразово вказувалось на те, що проблема інтерсеміотичних корелятів у художньому перекладі тісно переплітається із лінгвокогнітивною та лінгвокультурологічною концептуалізацією моделі світу певної мови, пошуком надійних формально-семантичних еквівалентів передачі етнокультурного змісту, реконструкцією глибинних інтерпретаційних (дискурсивних, герменевтичних, структурно-семантичних, смислових, семантичних) механізмів виникнення перекладних трансформацій різних типів. Недарма А. В. Федоров порівнював переклад з «вікном в інший світ, яке відіграє надзвичайно важливу роль у розбудові власної літератури, мови і культури» [8, с. 4]. На думку представника естетичного ідеалізму К. Фослера, «будь-який переклад здійснюється за велінням інстинкту самозбереження мовної спільноти», а художні переклади – це «стратегічні аванпости, на яких дух мови певного народу бореться з чужим, відвойовуючи в нього хитрістю якомога більше» [цит за: 6, с. 127]. У свою чергу О. Фінкель наголошував на герменевтичній складовій перекладача: спочатку треба здійснити аналіз усіх текстових ознак, потім можна сприймати цілий текст як символ, і вже аж тоді відбувається пересотворення, що випадає з поля зору перекладача [цит. за: 9, с. 110]. Як слушно зауважує О. І. Чередниченко, зближення концептуальних і мовних картин світу внаслідок поширення спільних знань через переклади зумовлює постійне оновлення номінативних ресурсів. Попри розбіжності у вербалізації універсальних концептів, їхня кількість значно переважає над етноспецифічними концептами, що створює передумови для досягнення семантичної еквівалентності в перекладі. Розширення інтернаціональних фонових знань та їхня спільна концептуалізація унеможливлюють тезу про неперекладність на рівні як цілого тексту, так і його частин [8, с. 8].

Відкритість художнього тексту для великої кількості інтерпретативних прочитань, наголошує Л. В. Коломієць при розгляді інтерсеміотичних ознак перекладних текстів, визначенні його смислових домінант, «зумовлюється його подвійною природою: з одного боку, текст – це стійкі знакові єдності, а з іншого – ці начебто незамінювані й непорушні знаки у процесі читання вивільняються з тексту як монолітного, цільного об’єкта й повертаються до мовно-асоціативного потоку» [3, с. 10].

Поняття «смисловий переклад» та «інтерпретативний переклад», – зазначає дослідниця, – є історично й змістово синонімічними, а в сучасному перекладознавстві вони переважно функціонують як взаємозамінні. Підставою для такого зближення є те, що обидві стратегії орієнтуються, по-перше,

на мовний контекст (або, за Дж. Кетфордом, *ко-текст*: вербальне оточення мовного знака), а по-друге, на позамовну ситуацію (або, за Дж. Кетфордом, *контекст:* екстравербальне середовище, в якому відбувається певний семіотичний процес) [3, с. 18].

З іншого боку, перекладність та еквівалентність культурно-специфічної лексики та адекватних прийомів і стратегій перекладу концептополів, окремих універсальних концептів і лінгвокультурем, приміром пов'язаних із тими ж тілесними та емотивними метафорами, предметами побуту, елементами духовної культури, обрядовості, фольклору, все ж залишається певною прогалиною у сучасному слов'янському перекладознавстві, зокрема, якщо йдеться і про переклад сучасних українських поетичних текстів польською мовою. В низці новіших розробок йдеться про «відтворення культурної специфіки оригіналу в перекладі на когнітивних засадах як про одну із основних проблем перекладознавства» [1, с. 5]. З огляду на подібну інтерпретаційно-породжувальну діяльність перекладача, а також на розбіжність двох мовних систем, культур та онтології досягти абсолютної еквівалентності при перекладі практично неможливо. Однак забезпечити найбільш гармонійне входження читачів перекладу до чужої культури, мови, онтології та інтерпретаційної програми для перекладача можливо шляхом спрямування зусиль на створення найоптимальнішого балансу семантики й форми, денотативної, конотативної, стилістичної, культурної та прагматичної інформації текстів оригіналу й перекладу. О. Селіванова називає окреслений вище баланс функціонально-комунікативною еквівалентністю, досягнення якої забезпечене майстерністю «міжмовних операцій перевираження змісту» [7, с. 148]. Наголосимо, що вагомість такого підходу зростає у зв'язку із виокремленням лінгвокультурологічного ракурсу до сутності інтерпретації перекладу, актуалізації функції лінгвокультурем та окремих концептосфер у художньому тексті. Істотність таких перекладних інтерпретацій зростає й тоді, коли один і той самий фрагмент тексту оригіналу та наявні в ньому образно-стилістичні засоби чи концепти чи навіть цілі концептосфери метафоричних і ціннісних смислів перекладаються різними мовами. Наприклад, варто порівняти міфопоетичний просторовий код, зокрема мотиви дороги, шляху, долі, смерті і загалом життєвого циклу людини (у А. Ахматової і Ліни Костенко) чи звернутися до засобів віддання цих універсальних смислів разом із деякими ідіоетнічними константами (перекладу прецедентних імен, хрононімів, стійких порівнянь чи фразем) в «Реквіємі» А. Ахматової у різних перекладних версіях польською та українською мовою. Для прикладу зіставимо архетипні образи життєвого циклу людини, виражені через протиставлення *життя-смерть*, які в оригіналі і перекладі різняться, бо в першому представлені фразеологізмами (*висеть на волоске*), а в польській перекладній версії кодуються через ідею зникнення: Когда я ночью жду ее прихода, *жизнь, кажется висит на волоске – Gdypóźną nocą najejprzyjścieczekam, Znika światcały...* («Муза»); водночас нефразеологічна сполука у мові оригіналу передається трансформованим ідіомом фольклорного походження в українському перекладі: И ту, что едва до окна довели / И ту, что *родимой не топчет земли*… – І ту, что надсил до кватирки тяглась / І ту, що *недовго топтатиме ряст* («Реквієм»). Мотив потойбіччя у своєрідний спосіб представлений у трьох мовних кодах (метафори Низу, безодні): *И небо – как пылающая бездна*, И звуки города – *как с того света, услышанные, чуждые навеки* – І небо – мов *палаюча безодня*, І звуки міста *ніби з того світу почуті і такі чужі навіки* – *Odgłosymiasta* – jakz*tamtego światadocierającеiobcenawieki,* де образи на позначення потойбічного світу виявляються типологічно подібними.

З огляду на сказане, **метою**пропонованої рóзвідки є формально-семантичний аналіз перекладних лексичних і граматичних трансформацій в поетичних текстах (А. Ахматової – польською та почасти українською мовою; Л. Костенко, Д. Павличка, М. Влад та ін. польською мовою) з точки зору належності останніх до сфери почуттів, тілесних метафор та деяких універсальних концептосфер (приміром *пустоти*) та специфіки вираження лінгвокультурем.

Об'єктом нашого спостереження виступають деякі тілесні метафори й лінгвокультуреми в текстах поетичних перекладів української поезії Л. Костенко, І. Драча, Д. Павличка, Б. Олійника, Р. Кудлика, М. Влад, П. Мовчана та ін. та російської поезії А. Ахматової польською мовою, зокрема

простежуються стратегії передачі етнокультурного змісту й семантичне наповнення окремих загальнолюдських концептів (*життя, смерть, доля, душа, дім, заздрість, совість, встид, справедливість, сум, журба* тощо). Так, тілесні метафори із деструктивним значенням (*точити як іржа*) в поетичному ідеостилі А. Ахматової поєднуються з такими інтелектуально-ментальними корелятами-іменниками, як *спогад,wspomnienie, smutek*, а в польському варіанті перекладу – з дієсловами зі значенням руйнування – zżera, toczyć тощо: *Но сущий вздор, что живу грустя И что меня* ***воспоминанье точит*** *– Aletobzdura, żesmutek****mniezżera****I żewspomnienie****duszę moją toczy.***

Перекладні трансформації та їхня типологія становлять об'єкт дослідження Л. С. Бархударова, В. Н. Комісарова, М. К. Грабовського, Л. К. Латишева, Т. Р. Левицької, І. Литвин, О. Селіванової та ін. Ми в свою чергу звернулись до перекладних трансформацій в таких джерелах, як *Переводы А. Ахматовой на русский язык* (A. Achmatowa, *Poezje* / wybóriposłowieJ. Szymak-Reiferowa, Kraków: wyd. Literackie, 1986); використано доробок таких перекладачів , як Северин Поляк, Гина Гейштор, Леонард Подхольски, Ванда Гродзенска, Ірена Пьотровска, Ярослав Івашкевич, Віктор Ворошильски, Юзеф Маслиньски, Євгенія Семашкевич, Анна Каменьска, Анатоль Стерн, Леопольд Левін, Кристина Шляга та ін. Цінними є деякі авторитетні переклади Л. Костенко польською мовою (збірник *«І день, і ніч, і мить» – Idzień, inoc, imgnienie*, Kraków, 1997, здійснені Анджеєм Новаком). Крім того, до аналізу залучено матеріали збірника, що вийшов нещодавно в Луцьку: «*Grawitacjawzajemności». Antologiawspółczesnejpoezjiukraińskiej* (Олена Криштальска, Влодзімеж Фрончек).

Зауважимо, що стиль цих поетів дослідники розглядають як «міфоцентричний та рекреативний», йому, власне, й підпорядковані концептуально-семіотичні, лексичні і семантико-стилістичні засоби цільової мови, осмислення в семіосфері художнього дискурсу відповідних перекладацьких настанов та орієнтирів. Отже, йдеться передусім про певну спрямованість поетичного перекладного тексту на вихідну або цільову культуру (полісистему), про що свідчить поняття «трансляційної релевантності», «трансплантації поетичного оригіналу на національний ґрунт» (А. Дворніков). Здійснений аналіз продемонстрував, що етичні та емоційно-прагматичні концепти виявляють свою сутність в неідентичній сполучуваності деяких абстрактних понять, індивідуально-авторські метафори становлять цікавий експресивний пласт стилістем, який в обох мовах здебільшого корелює із тілесними позначеннями та заміною донорської сфери метафор (*з горла прадавнього дзвона – zczeluścipradawnegodzwonu* (В. Вовк), *очицями бандур – oczamibandur*, Ти вимий *вікна для своїх очей – dla swoich oczu wymyj okna* (Д. Паличко, «Сльози і піт»), *дві жоржини очейза склом розцвіли – dwie georginie oczu za szkłem rozkwitły* (Л. Горлач, «Відчинила мила віконце»), *заворушаться скроні – krew ci uderza w skronie* (Т. Севернюк, «День розпашілий») – неідентичні метафоричні домени (***рух / биття***), Вустами спраглими *співати прохолоду – spragnionym ustom szukaću mnie orzeźwienia* (С. Йовейко, «Чоловікам») – ***температура / рух, фізичний стан***).

Принагідно зауважимо, що якщо термін *концептосфера* вже достатньо усталився в когнітивній лінгвістиці, когнітивній міфопоетиці, етнолінгвістиці й зокрема при аналізі семіотики художнього тексту, то термін *лінгвокультурема* (введений до наукового обігу В. В. Воробйовим) ще не набув однозначного тлумачення в лінгвокультурології, фразеології і парадигмі художнього дискурсу. В різний спосіб розглядають це поняття А. Бухонкіна, Л. Г. Вєдєніна, К. Мізін, Р. Каракевич (на матеріалі німецької та української лінгвокультур) [2, с. 426], Н. Медвідь та ін. Наприклад, українська дослідниця Н. Медвідь в межах концептосфери «людина − суспільство» в українській соціально-психологічній прозі пропонує визначення таких понять, як «соціальна лінгвокультурема», «психологічна лінгвокультурема», «екзистенційно-аксіологічна лінгвокультурема» [5, с. 10]. В. Г. Гак розглядає культурему як певний знак культури, що має мовне вираження. При цьому в культуремах мовний знак є позначувальним, реалія – позначуваним (під реаліями у цьому разі розуміється все, що належить до культури: предмети, функції, звичаї, факти поведінки тощо). Дослідники (А. Кажигалієва) виокремлюють такі групи лінгвокультурем – *прямі лінгвокультуреми, описові, фонові*; дехто обговорює фразеологічні лінгвокультуреми в аспекті їх асиметрії (А. Бухонкіна,

М. Алефіренко), визначає їхні функції – *категоризувальну, поєднувальну, кумулятивну, моделювально-гносеологічну* (Г.Токарєв).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Насамперед розглянемо засоби передачі деяких власних назв, компаративних фразем та історичних реалій. Так, зіставний аналіз власних назв, фольклорних образів, інтертекстем і деяких хрононімів (назв етнометеорологічних періодів та календарно-обрядових свят) засвідчив певні розбіжності при пошуку культурно-семіотичних аналогів у поетичному перекладі. Пор. ахматівське: *А мы* ***живем как при Екатерине*****:** *молебны служим, урожая ждем – Amy żyjemyjak****zakróla Ćwieczka****...* ; де, як ми переконались, нефразеологічний вислів *живем как при Екатерине* передається в польській перекладній версії стійким висловом з порівняльним компонентом: *Żyjemyjakzakróla Ćwieczka.*У фразеологічних словниках польської мови зафіксовано кілька таких синонімічних висловів із варіативністю компонентного складу та подекуди їх взаємозамінністю: *Zaczasówkróla Ćwieczka, Coś pamiętakróla Ćwieczka* [10, s. 80]; *Byłotozakróla Ćwieczka* (Gwoździka), *Byłotozakróla Ćwieczka, bratajegoGwoździa, Kiedyjeszczekról Ćwieczekwpierwszychmajteczkachchodził* ‘дуже давно‘ [12, I, s. 400]. Параметричні фраземи передаються в цільовій мові власними назвами: *Младший сын был ростом с пальчик / Как тебя унять – TomcioPaluch, synnajmłodszy / Jakcię ukołysać?* («Колыбельная»). В *«Słownikumitówitradycjikultury»* В. Копаліньского *Tomciopaluch* – маленький герой дитячих казок, відомих в різних варіантах з XV ст. В одному із варіантів англійської казки *TomcioThumb* був сином селянина в час панування короля Артура; він був маленьким, як кулачок його батька, в результаті чого він потрапляє в різні неймовірні пригоди: ковтає його корова, викрадають ворони, з’їдає величезний *Грумбо* (казки англійського автора Р. Джонсона, французького Ч. Перлота, персонаж литовського фольклору); цей же герой виступає у німецьких казках братів Грімм. Згідно з версією братів Грімм, Том, маленький як палець, керує возом, пробираючись через ліс, при цьому він перебуває між вухами коня; і коли два подорожні хочуть його купити, він втікає від них, ховається у сіні, де його ковтає корова і т. ін. [11, с. 1192].

Осібно можна розглянути деякі синонімічні засоби передачі історичних, культурних і побутових реалій (радянського минулого, т. зв ідеологем, побутових радянізмів): *Чтоб я увидела верх шапки голубой И бледного от страхауправдома – Abyotok... Ipobladłegostróża, gdyprzyjdziemibudzić* (в укр. – *кербуда)*: *Бодай околиші побачу голубі й до смерті переляканих кербудів.* У цьому разі ще й актуалізується заміна лексико-синтаксичної структури висловлювання з додаванням обставинної конструкції в польській мові разом із лексичним перетворенням, тобто заміною гіпоніма *управдома* (*кербуда*) іншим когіпонімом – *стróża.*

Звернемося до ще одного типу культурем у текстах поезії, приміром, перекладних рішень деяких епітетів і стійких порівнянь, міфологем, інших різних міфологічних постатей, біблеїзмів, контекстів, пов’язаних з обрядовими сценаріями (ритуальними ситуаціями), зі вкрапленням лексичних регіоналізмів. Так, *берізка тендітна* в поезії М. Влад передається в польських перекладах, як *brzózka-sierotka* (І *тільки берізка тендітна* в вимерлім лісі сиротіла – Itylkobrzózka-sierotkawponiszczonymlesietęskniła-wzdychała; ніжніла берізка *чистим створінням – rosładelikatnai światłabrzozka* (М. Влад), де ідея чистого, незаплямованого подається в польській мові іншим прикметником-синонімом (*чистий – światły*). Пор. міфологеми: *на срібній шерсті у вовковия, з-поміж зрубів висмоктував як упир – spośródberwionwysysał jakupiór, Велети й Чугайстри серед смерек (А Чугайстри живицею кору обсмолили та й для світу гуцульського зробили трембіту) – Faun*yi*Wielkoludy, AFaunijejkorę osmolili żywicą...* (М. Влад); Что там в сумраках чужих? *Шереметевские липы… Перекличка домовых* – Cotamjestwcudzejciemności? *Szeremietiewowskije*lipy, *skrzatysię zwołują*głośno. Деякі контекстуальні метафори в польській мові містять міфологічний компонент, на відміну від нейтральних синонімічних переносних смислів в оригіналі (у А. Ахматової): *С мертвым сердцем и мертвым взором* он ли встретился с командором – *ZmartwymsercemIwzrokiemupióra…*, де код неживого, нежиттєвого в російській мові передається переносним значенням прикметника мертвый (про погляд), а в польській – як *погляд упира*

(wzrokiemupióra). Доречно з цього приводу буде згадати і факти зрушень, зокрема й заміни етнографічних лакун і лінгвокультурем - назв рослин, квітів, одягу, птахів, інших предметів духовної культури та традиційної народної обрядовості, які передаються культурно-семіотичними паралелями чи аналогами з різною внутрішньою формою (*трембіта, кобзар, троїсті музики, перекотиполе, чортополох* та ін.): *Ще над Дніпром клубочиться задуха, ще пахне степом сизий деревій – JeszczenadDnieprzemtrwazaduchaletniainadalstepempachniekrwawniksiwy,* Червоні ружі зблідлі на виду, бо вже ***погналось перекотиполе за літом*** – Aróżestałysię cokolwiekblade, bojuż pognało***mikołajkakwiecie****by ściągać lato*; в іншому варіанті – *Котись полем, перекотиполе, перейди річку болю* – ***Łuszczuwiechowaty***, potoczsię popolu, przekroczrzekę bolu (Б. Олійник); *Цвіт* ***ломикаменю***дробить каміння – *kwiatek****skalnicy***kruszykamienie (Т. Коломієць); Мати наша – сивая *горлиця*, все до її серденька горнеться – Matkanasza – tosiwa*turkawka;* хата – ластівки під стріхою, а туман вдовиною втіхою, *Крашанкою* сонечко в миснику – Chata – jaskółkamypodstrzechą, mgławdowią uciechą, słońce – *jajkiemwielkanocnymwkredensie*(Б. Олійник). Така реалія, як *перевесло*,передається в польському перекладі описово: А я біжу до грому, уся – мов *перевесло – Ja – niczym****pora żniwna****, Ichpragnę isię boje*(Л. Гонтарук). Пор. у Л. Костенко: Дзвони б'ють на сполох. Музики грають до танцю, *Бандури будять* минуле… Хай віщі тривожні дзвони, веселі ***троїсті музики***, бандури і горді сурми у кожному серці живуть – ….Banduryprzeszłość budzą, surmy – oprzyszlość się troszczą… Niechwieszczeitrwożnedzwony, ***wesoleskocznekapele***, banduryidumnesurmywewszystkichsercachzagoszczą. Інші календарно-обрядові уявлення і предмети реконструюються і в таких паралельних контекстах: І *немовлят у білих льолях приносять бусли до колиски* – bocian*yniosą niemowlętawbiałychkoszulkachdokołyski*, і *трепетання купальських вогнищ – wnoc świętojańską migotogniska*), *Через вогонь перестрибуємояк на Івана Купала – przeskakujemy przez ogień jak w Noc Świętojańską* (Ната Гранич, «Із дозрілої землі»); *Ти пісня моя лебедина – jesteś moim śpiewem łabędzim* (Ліна Костенко, «Біла симфонія»); пор. стереотип зозулі, яка віщує долю у Ахматової: («Подснежник»): *Я спросила у кукушки, Сколько лет я проживу, Сосен дрогнули верхушки, Желтый луч упал в траву – Kukułeczko, powiedz, proszę, Ilebędę żyłalat… Drgnęlytylkoczubkisosen, Żółtypromień wtrawę spadł*; Так вот твоя *серебряная свадьба*: Зови ж гостей, красуйся, торжествуй! – Так ось воно – *твоє весілля срібне*: Зови ж гостей, красуйся, торжествуй! – Tak, więcwygląda*twesrebrnewesele, Sproś gości, pysznijsię igłoś zwycięstwo!* («Северные элегии, Вторая»). В останньому цікаво зауважити таке: в російській та українській мовах вказівно-окличні конструкції практично збігаються, спільним для трьох мов є спонукальна модальність, відмінності ж простежуємо у лексичному наповненні, де високому, книжному дієслову *торжествувати* відповідає в польській фразеологічний зв'язок *głoś zwycięstwo.*

Повертаючись до концептуалізації смерті в А. Ахматової, доречно згадати деякі евфемізми (стягнута субстантивована форма фігурального вислову *белая смерть, белая с косой у* вихідному варіанті – стійкий фольклорний образ) має своїм відповідником польське – *kostusia*: *А здесь уж* ***белая дома*** *крестами метит, И кличет воронов, и вороны летят – Atutajjuż* ***kostusiadomu****krzyżemznaczy, Ikrukinawołuje, Ikrukijuż lecą* (А. Ахматова), пор., наприклад, образ *білої смерті* в українському перекладі А. Ахматової: Иль того ты видиш у своїх колен, Кто *для белой смерти твой покинул плен* – Чи того ти бачиш біля ніг своїх, що з твоєї ласки *смерть узяв, як гріх* («Голос памяти»). Звернімо увагу і на деякі лексико-семантичні розбіжності холонімного ґатунку, де частина тіла – *колен* замінена в цільовій ситуації ширшим поняттям – *ноги*; *Так отлетают темные души – Takodnaspomroczneodlatują duszy,* а люмінальні метафори поєднуються з образом душі або кодом слабкого світла, мороку, позаяк глибинні архетипні смисли й міфопоетичний код, як зауважують дослідники, є наскрізними в поезії А. Ахматової. Предметно-артефактний код смерті також виявляється досить рельєфно, зокрема й за допомогою евфемізмів – локусів смерті: Чугунная ограда, *сосновая кровать* – żelazneogrodzenie, *sosnowetwarde łoże*; Но третий, не знавший ничего, Когда *он покинул свет* – Lecztrzeci, ten, którydoprawdyniczego, Zaznać nie*zdążył nimzgasł* (як бачимо, люмінальний код в польській мові відповідає метафорі руху в російській), що є свідченням

трансметафоризації семіотично позначених метафоричних смислів. Окремі звукові лексичні заміни у поєднанні з метафорикою *початку-кінця*, границі, межі (ці синонімічні заміни символізують лінію долі, життя і маніфестують ці смисли за допомогою предметної символіки – *нитки*, яка може обірватись) – в українському перекладі, втрати надії – в польському: И ни звука – а сколько там *неповинных жизней кончается – Ні шелесне*, а скільки там *безневинних доль обривається – Ciszagłucha– aileżtotamrazemz życiemumieranadziei*..., при цьому звуковий код вирізняється в польській (*ciszagłucha*).

Способи перекладу тілесних і концептуальних метафор, деяких морально-етичних і релігійних категорій часто переплітаються у різних перекладних версіях з метафорами почуттів та емоцій, відтак концептуалізуються за допомогою соматичного, просторового і предметно-символічного кодів. З цього приводу ми звернули увагу на деякі поняття етичної сфери, за термінологією Н. Арутюнової, соціооціночні концепти на кшталт «совість», «заздрість», які виявляються у специфічній сполучуваності зазначених ментальних корелятів – імен концептів смутку, нудьги, заздрості тощо: *заздрість ненаситна – ślepazawiść, болючий чорний сумнів – czarnysmutek*; *аж душать хмари сумнівів – gdykłębywątpliwościaż cisną, в нього ж яблука на совісті – wjegojabkanasumieniu, черствіти в холодному жаданні – czekać znieczulonymwchłodnympożądaniu* (І. Драч). Пор. у А. Ахматової: *Ты неодступен, как совесть*, Как воздух всегда со мною Зачемжезовешькответу? Свидетелейзнаютвоих – Ty jesteś przy mnie niezmiernie, Niby moje sumienie, I jak powietrze dokoła; *czemu przyzywasz i czemu ciągle czekasz odzewu*? Poznałam świadków twoich... – Чого ж ти зовеш до суду? *Я свідків знаю твоїх*); И только *совесть с каждым днем страшней беснуется*: великой хочет дани – Tylko*sumieniedniamiinocamimiotasię wemnie, żądającharaczu.* Зазначені приклади підтверджують думку деяких дослідників (Т. Радзієвської, Н. Арутюнової, М. Стефанського та ін.) про те, що провідною метафоричною ідеєю «совісті» є зв'язок з ідеєю Суду, свідків (*совість-суддя, судовий виконавець, внутрішній регулятивний орган людини, здатний діяти на неї агресивно*). Пор ще: *сліпі бандуристи… гупають об тверду засохлу землю нашого сумління – ślepibandurzyści… stukają wtwardą ziemię naszegosumienia*(Б. Бойчук), почуття, розпачу і смутку передають і колоративні метафори: *жовта зажура – szaratęsknota,* хочазагалом метафоропочуттів вирізняються заміною концептуальних домен:Глянеш в те небо і *заворушаться скроні* – Spojrzyszkuniebu – *Ikrewciuderzawskronie* (Т. Севернюк), де метафора руху корелює з ідеєю фізичного упливу на об'єкт. Іноді при перекладі реалізується явище міжмовної омонімії емотивно-оціночних імен концептів: *Как, что не надо мне больше ревновать* – Jakdobrze, żejuż *zazdrośćudręczać mnieniemoże*; Но если бы откуда-то взглянула я на свою теперешнюю жизнь, *Узнала бы я зависть наконец* – Але якби я звідкись подивилась на те своє теперішнє життя – *Нарешті б взнала заздрощі* і я – Leczjeślibymspojrzałaskądeś zzewnątrznamedzisiejsze, terazniejsze życie, Tochyba*wreszciepoznałabymzawiść* (А. Ахматова, «Северные элегии, четвертая»).

Перейдемо до розгляду синтаксичних і морфологічних трансформацій тілесних та емоційних метафор: И не позволит ничего Оно мне унести с собою… Ни сына страшные глаза – *окаменелое страданье* – Nistrasznychoczusynamego, udręki, która*jestjakkamień* (атрибутивна словосполука / порівняльний зворот). Метафора пекучого, гарячого натомість становить трансформаційний еквівалент в українському перекладі: Ні синову страшну сльозу, *що випекла мені зіниці*; *Магдалина билась и рыдала, ученик любимый каменел – Magdalenamiotałasię, łkała, uczeń stał zeskamieniałą twarzą* (синонімічні вербалізатори – ***дієслово зі значенням фізичної дії і впливу на об'єкт / метафора руху***). Вартим уваги є перекладне кодування емоцій, представлених за допомогою образу *сухого і кривого – сухонький смешок* і низки онтологічно різних метафор (в польській мові їм відповідає дієслово деструктивного стану з ідеєю чогось нежиттєвого, тобто метафорою донорською сферою якої є рослина – *в'янути*, на відміну від українського перекладу, де актуалізується ідея фізичного виснаження – *уста безкровні*): *Uśmiechwiednienapokornychustach* – (*Lęksię wkażdympołuśmiechuczai*) («Реквием»). В українському варіанті перекладу рослинній метафорі відповідає ідея кривого: Догідно *кривляться*вуста безкровні, *пересипає страхсухенький сміх.* Услід за

В. С. Виноградовим ці контексти на міжмовному лексико-семантичному рівні можна розглядати як абсолютні (повні синоніми), бо вторинне значення прикметника *сухий* градуально підсилює ідею чогось неприродного, нежиттєвого в українській і російській мовах, при нейтральній неметафоричній сполуці в польській (*wkażdympołuśmiechuczai*).

Концепти болю, смутку, самотності, метафори вогню, сприйняття, запаху, смаку, просторові уявлення і символіка: перекладні рішення і трансформації: Взглянула, и, *скованы смертной болью*, Глаза ее больше смотреть не могли/ *И сделалось тело прозрачною солью*, И быстрые *ноги к земле приросли* – Як тільки поглянула, *очі змертвіли, Навік закував їх у темряву біль*, І ноги швидкі *до землі прикипіли*, І тіло спрозоріло, ствердло на сіль («Лотова жена») – Spojrzałai*skutewśmiertelnejniemocyjejnogitakbystre, przyrosłydoziemi, Iwidzieć niemogłyjuż więcejjejoczy, BopanJą wprzejrystysłupsolizamienił.* У цьому разі простежуємо і частиномовну заміну пасивного дієприкметника минулого часу (дієприкметникового звороту з обставинним значенням в мові оригіналу *–скованы смертной болью*) і заміну складносурядного речення складнопідрядним з обставинним значенням; И та, что сегодня прощается с милым, – пусть *боль свою в силу она переплавит – Страну знобит, а омський каторжанин Все понял и* ***на всем поставил крест*** *– Całykrajwdreszczach, akatorżnikzOmskaWszystkozrozumiał i****wszystkoprzekreślił*** *– Країну лихоманить,* але все вже зрозумів, ***на всьому хрест поставив*** *Той каторжанин омський* – ці контексти засвідчують, що стійкі сполуки і фразеологізми виявляються типологічно подібними за образністю і компонентним складом, крім польської, де фразеологічне значення опущене і передане іншою внутрішньою формою. Наведений фрагмент є прикладом і синтаксичної трансформації, як це маємо в польському перекладі, де безособова конструкція з прямим об'єктом (*знобит –лихоманить*) замінюється еліптично неповним реченням із пасивним суб'єктом (*całykrajwdreszczach*). ***Метафора психічного стану / густативна метафора***: Но *крепки тюремные затворы*, а за ними «каторжные норы» *и смертельная тоска – Незворушні лиш в'язниць затвори*, поза ними каторжанські нори і журба, як *смерть гірка* (показовими тут є неідентичні дистрибутивні зв'язки: *смертельная тоска – журба як смерть*); Тоска жестокая и юная / И муза в дырявом платке протяжно поет и уныло / В жестокой и юной тоске – І муза протяжно співа, діряву накинувши хустку / Її чудотворні права – в жорстокім і *юному туску* (як бачимо, український перекладач застосовує застарілу форму *туск*, ймовірно, з метою більшої експресії); *Пусти меня к вещим заботам – Оддай мене віщій гризоті* і т. ін.; деякі контексти, формуючи спільну концептуальну сферу фізичних відчуттів і сприйняття, реалізують її через різні семантичні ділянки *духовно-фізіологічної сфери – задихатись-душитись – давитись* (*dlawić się*): И раз проснувшись, видим, что забыли мы даже путь в тот *дом уединенный /И задыхаясь* от стыда и гнева… – Забута й стежка в той *самотній дім*. І гнів, і сором *душать нас* … – Zbudzeniraz, widzimy, żeśmy*drogę dosamotnegodomuzapomnieli* / Itwoimwstydemigniewemsię dławiac; ***метафора вогню / ідея гострого, колючого***: в усіх трьох лінгвокультурах емоції жалю, відчаю, плачу традиційно передаються метафорами вогню і гострого, їдкого, з ідеєю іржі. Така синестезія виявляється прикметним стилем А. Ахматової: Затем, что он пронижет *жгучим ядом*… – Oneprzesycą, spalą *ostrymjadem.* До подібних синонімічних перетворень можна віднести як суміжні, так і антонімічні концептосфери як прояв емоційного напруження: Как трехсотая, с передачею, под Крестами будешь стоять и *своей слезою горячею новогодний лед прожигать* – Під Хрестами, із передачею, дням і чергам втративши лік, І **своєю сльозою гарячою** ***новорічний скипається лід;*** оксюмороні образи (*вогонь* і *лід)* у цьому разі лише підсилюють емоційний стан ліричної героїні – Jaktrechsetna, zpaczką więzienną Będzieszstałau*Krestówmrocznych,* ***Igorącą łzą bezpromienną przepalalalódnoworoczny.***

Метафори фізичного сприйняття корелюють з дієсловами ольфакторної семантики і супроводжуються іншими лексико-семантичними і морфологічними замінами: Полночь бьет, перо скрипит, и многие страницы ***Семеновскимприпахивают плацем*** – Już bijepółnoc. Piórowciąż skrypi, awieleztychstronic***nawskroś przesiakłoSemionowskimplacem*** («Северные элегии») – Північ б'є. Перо скрипить; чимало сторінок ***Семенівським уже відгонить плацом.*** Якщо уважно придивитись до

дієслівних метафор запаху, то можна помітити, щоделімітативний спосіб дієслівної дії у вихідній мові, якою є російська (неповнота, або неповний вияв *ознаки сприйняття, запаху* – в польській представлений безсуб'єктною конструкцією зі значенням повноти і навіть надмірності прояву ознаки (*nawskroś przesiakło*), в українській перекладній версії – *відгонить*). Зауважимо, що додавання підсилювальних кваліфікаторів із просторовим і часовим значенням – *wciąż, wskroś* – підсилює синонімічну заміну і має ознаки як морфологічних, так і лексичних (формально-змістових) трансформацій.

Інші метафори сприйняття, перцепції також поєднуються із трансформацією певних синтаксичних конструкцій: компаративна конструкція в російській мові (*истлевала зерном*) – в польській представлена модусно подібним еквівалентом (*nasposóbziarna*): *А муза и глохла и слепла, в земле истлевала зерном, чтоб снова, как Феникс из пепла* / В *тумане восстать голубом –Amuzai ślepłaigłuchła / Tlejącwzieminasposóbziarna, byjakFenikszpopiołówwybuchła,* zanim*mgłazbłękitniejecmentarna* – в перекладі польською актуалізується конотативне означення – *cmentarna*при збереженні спільної інтертекстеми(А. Ахматова, «Надпись на книге»). В українському перекладі нейтральна конструкція зі значенням сприйняття в оригіналі (И мне не *разобрать теперь*, кто зверь, кто человек) передається трансформованим поетичним фольклорним корелятом не *тямлюбілий світ, хто звір у нім, хто чоловік,* а сполука *казни ждать* – видозміненим стійким зв'язком слів – *Коли мій смертний звіт* (А. Ахматова, «Реквием»). Зміщуються концептуальні домени метафор сприйняття – зору і фізичного упливу на об'єкт – у поєднанні з ідеєю вогню: *И прямо мне в глаза глядит*, и скорой гибелью грозит *огромная звезда – пече в зіниці і зорить…,* що, ймовірно, зумовлене зміною космогонічних образів, їх доповненням міфологічною символікою Року, приреченості (*зловіщий знак мені згори Великої звізди*). В подібний спосіб передається мотив зорового коду в мові оригіналу і перекладу: *Как тебе сынок в тюрьмуночи белые глядели*, как они тепер *глядятястребиным жарким оком* – Як тобі в тюрму *надивлялись ночі білі*, все ще *цідяться ущерть* (в перекладі маємо прирощення додаткового метафоричного смислу, вираженого дієсловом *цідяться,* належним до сфери побутово-артефактної і мовленнєвої, пор. *процідити крізь зуби*)– «дієслова зі значенням руху рідини по заданому руслу чи траєкторії і мовлення»; інші метафори мовлення синонімізуються: *О твоем кресте высокоми о смерти говорят – Над твоїм хрестом високим* і *нашіптують* про смерть. Гідним уваги є і те, що в цих перекладних ситуаціях можна спостерегти гіперонімічні заміни у складі метафоричного звороту *вірла - ястреб* (*ястребиным жарким оком* – укр. *вірлим оком і жорстоким*), які дуже близькі до кореферентних трансформ на рівні лексичних десигнатів. І ще про метафори смаку: *И не молись так горько обо мне* передається предикатною метафорою стану в польській: *Niebłagajomniemodlitwą zgorzkniałą* («Надпись на книге»); *Прощай, прощай, будь счастлив, друг прекрасный, Верну тебе твой* ***сладостный обет*** *– Żegnajnajmilszy, niechajloscisprzyja, Twe**słodkiesłowo**zwróce, pozostań szczęśliwy…*; в останньому маємо приклад холонімічної трансформації (заміни назви частини назвою цілого) [4, с. 115]; ілюстрацією партонімічних трансформацій (заміна назви цілого його частиною) може слугувати семіотична категоризація простору Дому в Ахматової (*Долетают редко вести к нашомукрыльцу – Rzadkowieścidocierałykutemuprogowi*); И поет, поет постылый бубенец нижегородский незатейливую песню о *моем веселье горьком* – Iwciąż brzeczydokuczliwieNiewymyślną swą piosenkę *oradościgorzkiejmojej*Tendzwoneczeknowogrodzki – синтаксична трансформація (перестановка, інверсія компонентів).

Не можна обійти увагою і випадки, коли смакові метафори в іншій мові передаються іншими не смаковими смислами, як-от: Ах одна ты ушла од приступа, Стона нашего ты не слышала, Нашей *горькой гибели* не видела – Тай не чула ти нашого стогону, Та не бачила *лютої гибелі*…, Час *горьких дум*, о, час разуверений при свете возникающей луны – *Година дум, гіркотнийчас прозріння*, як тихо сходить місяць світляний. Раціонально-інтелектуальна вторинна сфера концептуалізується неідентичним культурними аналогами й образами у поєднанні із деякими трансформованими ідіоматичними сполуками, як це маємо в польській із прагматичною орієнтацією на контекст,

ситуацію: *Забудут? Вот чем удивили! Меня забывали сто раз!* – (прагматичний контекст здивування і вигукова конструкція) – *Zapomną? Atocinowina! Zpamięciwymazywanastorazy* – метафора фізичного упливу на об'єкт в ролі пацієнса (А. Ахматова, «Надпись на книге»). До того ж, стійка компаративна сполука – *Как Феникс из пепла* в тумане востать голубом – віддається в польській подібною сполукою із заміною компонента, з прирощенням додаткового експресивного словосполучення – (*mgłacmentarna*): *ByjakFenikszpopiołówwybuchłaZanimmgłazbłękitniejecmentarna.* Пор. іншіфізичні предикати стану (марення, маячня), де суб'єкт виступає в ролі стороннього спостерігача: И поняла я, что ему должна я уступить победу, прислушиваясь к своему, уже как бы *чужому бреду,* у протиставній мові ці мотиви покриваються ментально-психічними корелятами Душі у прив'язці до семантики деструкції, руйнівного упливу на об'єкт: *Хоч безум наче вже й не мій, але мою конає душу – Wsłuchującsię, jakobca, innaWswojeokrutnemajaczenia.* Метафоричні позначення тягаря, каменя концептуалізуються в А. Ахматової через внутрішні соматизми і внутрішні тілесні субстанції, якими є *душа, серце, груди*: И упало *каменное слово* на мою еще *живую грудь*…. У меня сегодня много дела: надо пам'ять до конца убить, Надо, *чтоб душа окаменела, Надо снова научиться жить – І діждала слова кам'яного, придавило груди ще живі*… Нині в мене днина клопітлива: треба *вбити пам'ять і любов*, треба, що *душа закам'яніла*, треба вивчитися знов – Awięcpadłotokamiennesłowo, pierś mą, jesze żywą, przywaliło... Takżewielemamdziś dozrobienia, *zabić pamięć ostatkiemrozsądku,* mojeserceniechbędziezkamienia... При цьому простежується і заміна предикативної основи, де простий дієслівний присудок (виражений дієсловом минулого часу) поєднується з *іменником душа,* на відміну від польської, де представлена імперативна конструкція.

Інші сфери трансметафоризації у поетичному тексті. Ідея чогось непрозорого, неясного, прихованого, миготіння, слабого світла (*туманний*) віддається кодом психічного стану агенса (стан пригноблення, тягаря): *Заплаканная осень, как вдова* / В одеждах черных все *серца туманит – Jesień wczerni, zapłakanajakwdowa, wszystkiesercaprzygnębia* («Колыбельная»); Иль сказочкой придуманной тобой / И всем *до тошноты знакомой*…– Чи милу казку вигадай собі / Майстриня, *вправна в словоблудді,* де метафора фізичних відчуттів у мові оригіналу передається образним аналогом пустого мовлення, говоріння; ***звукова метафора / метафора фізичного упливу на об'єкт***: И когда прозрачно небо, видит крыльями звеня – Widziwskrzydłabijączłote; або ***звукова метафора / просторова*** як вияв семантичного протиставлення замкнений / незамкнений: Забыть *громыханиечерных «марусь*» / Забыть как постылая *хлюпала дверь и выла старуха* как раненый зверь – Забути про *гуркіт зловісних «марусь*» / Про двері, *розчахнуті* нагло *у двір* / Про жінку, *що вила, мов ранений звір*. Нарешті, **звукова метафора/ономатопеїчне** утворення: И голуб тюремный *пусть гулит вдали / И тихо идут по Неве корабли* – І *голуб в'язничий туркочев імлі / І тихо Невою ідуть кораблі* – при зміні модальності висловлювання зі спонукальної на індикативну.

Отже, перекладні трансформації у поетичному тексті представлені комбінованими і мішаними типами (звукові, просторові, артефактні, почуттів, запаху, фізичного й психічного сприйняття), з-поміж яких переважають морфологічні і синтаксичні, подекуди у поєднанні з лексико-семантичними видозмінами і синонімічними замінами. Практично не виявлено трансформ номінативного типу, представлених словотворчими модифікаціями і авторськими неологізмами. Численні лінгвокультуреми, з одного боку, представлені реаліями різних типів, з другого – метафорами тілесного, емоційного, густативного і звукового кодів, в яких часто простежується явище деметафоризації та трансметафоризації, які постають у синкретичній єдності, часто-густо як синестезія. При перекладі концептосфер варто враховувати типологію первинної і вторинної концептуалізації, при якій прикметники, що наповнюють певний концепт, різняться перекладними еквівалентами залежно від дистрибутивних зв'язків слова та семантики конкретного вербалізатора. Так, наприклад, концептосфера *пустоти* виявляється в різній сполучуваності прикметників із прямим значенням деяких предметних символів і артефактів, співвідноситься з образом пустоти у біблійному сенсі або зрідка пустелі (Л. Костенко), оціночними метафорами пустоти

антропоморфного типу, назвами умістищ і приміщень, пустоти як гри, забави. У міфопоетичному коді А. Ахматової переважає символіка порожнього Дому та зв'язаних з ним побутових реалій.

Пропонований підхід сприятиме глибшому розумінню «наївного образу світу», проливає світло на деякі шляхи подолання складнощів поетичного перекладу, які дослідники убачають в особливостях національного та авторського поетичного мовлення, а також у «міжкультурному характері перекладацького продукту».

Список використаної літератури

1. Гаврилюк Х. Ю. Переклади «Енеїди» Івана Котляревського: інтерпретація національної та світової міфології: дис. … канд. філол. наук: 10.02.16 – перекладознавства / Х. Ю. Гаврилюк. – Одеса, 2014. – 319 с.
2. Каракевич Р. О. Асиметрія лінгвокультурем із компонентом-метронімом (на матеріалі німецьких та українських фразеологізмів) / Р. О. Каракевич // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. – 2008. – № 4. – С. 425–431.
3. Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари: актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу: навчальний посібник / Л. В. Коломієць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 527 с.
4. Литвин І. Перекладознавство: навчальний посібник / І. М. Литвин. – Черкаси, 2015. – 204 с.
5. Медвідь Н. С. Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини XX ст.: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. – Н. С. Медвідь. – К., 2009. – 19 с.
6. Радчук В. Д. Функції перекладу / В. Д. Радчук // Григорій Кочур у контексті української культури другої половини XX віку: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів: ЛНУ, 2007. – С. 123–138.
7. Селіванова О. Метафора в системі перекладних трансформацій / О. Селіванова // Studiaslawistyczne. Etnolingwistykaikomunikacjamiędzykulturowa. – T. 4. – Lublin-Lwów, 2016 (рукопис).
8. Чередниченко О. І. Функції перекладу в сучасному світі / О. І. Чередниченко // Григорій Кочур у контексті української культури другої половини XX віку: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів : ЛНУ, 2007. – С. 123–138.
9. Шмігер Т. В. Забутими сторінками українського перекладознавства 1920-х років / Т. В. Шмігер // Григорій Кочур у контексті української культури другої половини XX віку: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів : ЛНУ, 2007. – С. 109–117.
10. Kłosińska A. Słownik frazeologiczny / A. Kłosińska. – Warszawa, 2010.
11. Kopaliński W. Słownikmitówitradycjikultury / W. Kopaliński. – Warszawa, 2001. – S. 1264.
12. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. –T. 1–4 /ред. J. Krzyżanowski, S. Swirko. – Warszawa, 1969–1978.

Тищенко О. В. Средства перевода некоторых лингвокультурем и концептуальных метафор в поэтическом тексте: попытка реконструкции образа (на материале переводов А. Ахматовой, Л. Костенко, И. Драча, Д. Павлычко, М. Влад и др. на польский язык).

Аннотация

В статье рассматриваются переводные трансформации разных типов (лексические, грамматические, общекатегориальные, синтаксические, трансметафоризация, синонимические замены и под. сквозь призму их связи с телесными, эмоциональными, вкусовыми, экспериенциальными метафорами, лингвокультуремами и шире – семиосферой художественного текста. Объектом исследования являются поэтические переводы А. Ахматовой, Л. Костенко, И. Драча, Д. Павлычко, Б. Олийныка, М. Влад и др. на польский язык. Обращено внимание на стратегии передачи этнокультурного содержания и семантическое наполнение отдельных общечеловеческих концептов, фразем, собственных имен в оригинале и в переводе.

***Ключевые слова**: переводные трансформации, лингвокультурема, концептуализация, концептосфера, семиосфера, метафора.*

Tyshchenko O. V. Translation of some lingvocultural conceptual metaphors in the poetic text: the attempt to reconstruct the image (on the material of the A. Akhmatova, L. Kostenko, I. Drach, D. Pavlychko, M. Vlad and others translations into Polish).

Summary

This article deals with different types of translational transformations (lexical, grammatical, general category, syntactic, transmetaphorization, synonymous substitutions and so on under the scope of their relationship with physical, emotional, taste, experience metaphors, lingvocultural units as well as under the broader scope – bélles-léttre text semiosphere. The object of the study are A. Akhmatova, L. Kostenko, I. Drach, D. Pavlychko, B. Oliynyk, M. Vlad poetic translations into Polish. The attention is paid to the ethno-cultural content as well as the semantic content of certain universal concepts, phrases, proper names in the original and in translation strategies.

***Key words**: translation transformation, lingvocultural unit, conceptualization, concept sphere, semiosphere, metaphor.*